

Vier glas-in-loodbovenlichten, 1917

Theo van Doesburg (1883-1931)

Stedelijk
Museum De
Lakenhal
Leiden

bovenlichten elk 30 x 22 cm

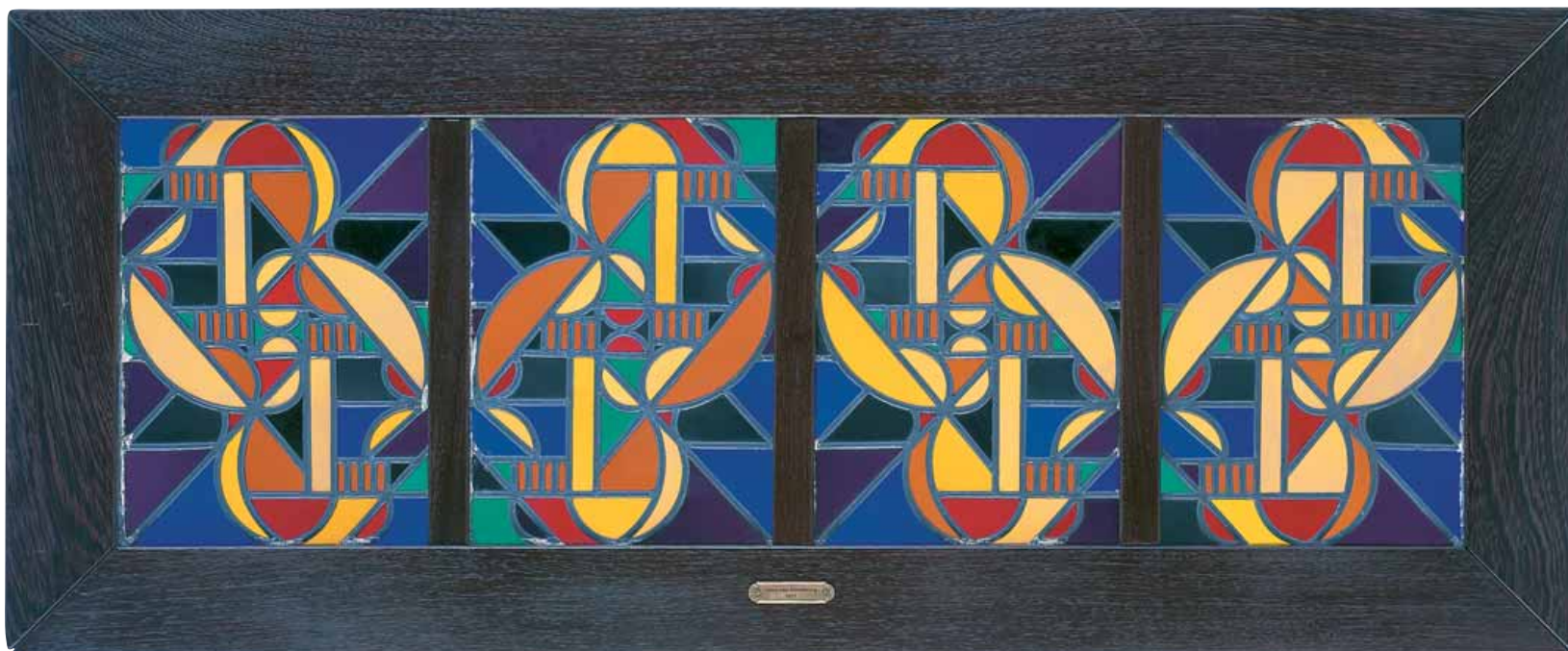
Herkomst: erven mevrouw T. Peereboom-Hoogland

Glas-in-lood-compositie I, 1916-1917

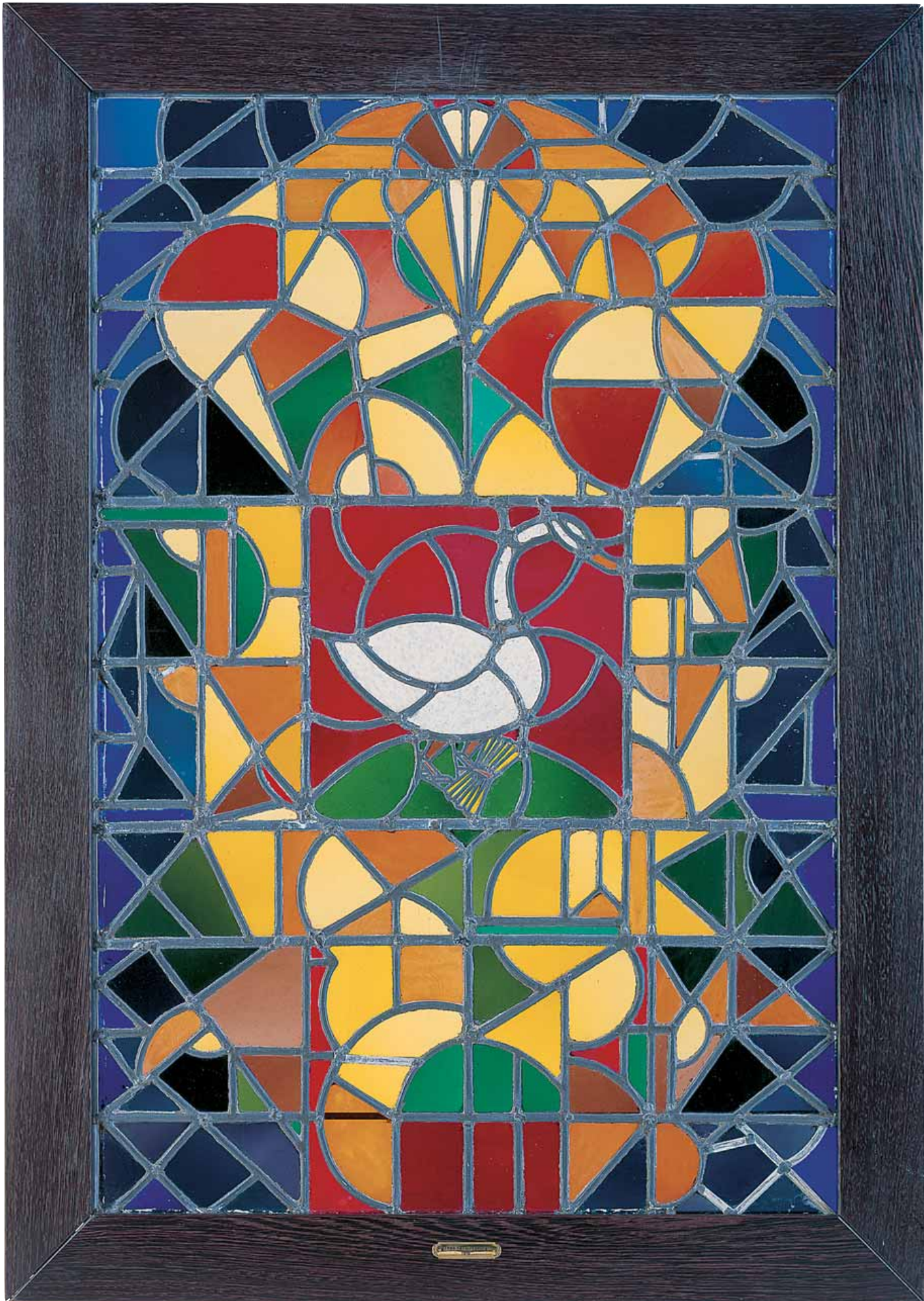
Theo van Doesburg (1883-1931)

100 x 66,5 cm

Herkomst: erven mevrouw T. Peereboom-Hoogland

Stedelijk Museum De Lakenhal heeft eind 2002 met steun van de Vereniging Rembrandt en dankzij de Vereniging van Belangstellenden in De Lakenhal zeer belangrijk werk van Theo van Doesburg (1883-1931) kunnen aankopen. Het betreft in totaal vijf glas-in-loodramen die Van Doesburg in 1916-1917 ontwierp voor de burgemeesterswoning in Broek in Waterland. Dit huis werd gebouwd door de architect J.J.P. Oud (1890-1963), die in die tijd net als Van Doesburg in Leiden woonde. De ramen werden direct van de erven verworven. Het ontwerp van de glas-in-loodramen was de eerste opdracht die Van Doesburg via architect Oud kreeg en het was tegelijkertijd de eerste keer dat Van Doesburg in deze techniek werkte. Oud en Van Doesburg zouden elkaar in hun Leidse jaren zeer stimuleren in hun ideeën betreffende het samengaan van architectuur en schilderkunst.

LEIDEN

In 1916 was Theo van Doesburg in Leiden komen wonen. Het was niet het artistieke klimaat dat hem vanuit Haarlem naar deze stad trok, maar zijn vriendin en latere tweede echtgenote Helena Milius. Van Doesburg had zich voor zijn komst naar Leiden al als een aan de weg timmerende moderne kunstenaar laten kennen. Zo verdedigde hij met gedrevenheid in woord en geschrift de moderne kunst en richtte hij samen met andere progressieve kunstenaars in 1916 in Amsterdam de kunstvereniging De Anderen op. Ook Leiden zou spoedig de wervelende energie van deze kunstenaar voelen. Daar werd in 1916 op zijn initiatief de kunstclub De Sphinx opgericht. Voorzitter hiervan werd de architect J.J.P. Oud. In 1917 richtte Van Doesburg in Leiden De Stijl op, waaraan ook Oud actief deelnam.

Oud woonde sinds 1913 in Leiden en werd door de schilder Harm Kamerlingh Onnes attent gemaakt op Van Doesburgs streven een kunstvereniging op te richten. Oud schreef Van Doesburg vervolgens een brief met de vraag of het niet zinvol zou zijn ook architecten in deze nieuwe club op te nemen. Dat was koren op de molen van Van Doesburg, die in Oud onmiddellijk een geestverwant voelde

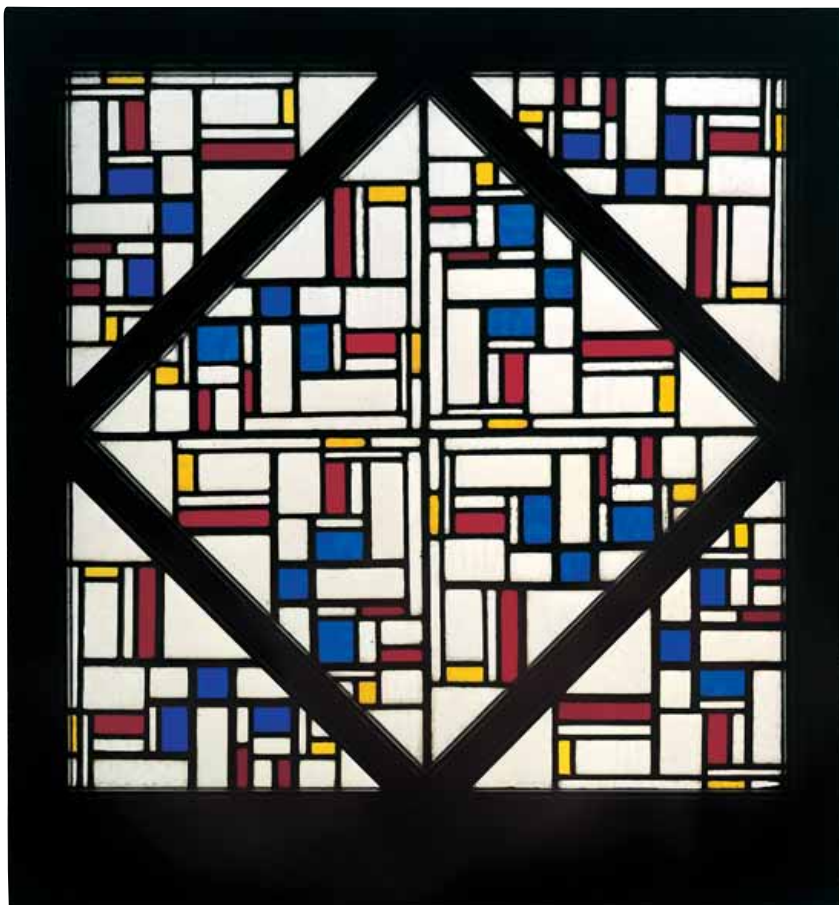
voor de in zijn ogen noodzakelijke samenwerking tussen architectuur en schilderkunst. Van Doesburg was een voorstander van abstracte kunst binnen de architectuur aangezien deze – door het ontbreken van een realistische natuurvoorstelling – het geestelijke beter kon benadrukken, waarmee een immateriële sfeer in de materiële en gesloten bouwkundige ruimte kon worden ingebracht.

OPDRACHTEN

Van totale abstractie kon bij de opdracht voor een raam in de achterdeur van de burgemeesterswoning in Broek in Waterland echter nog geen sprake zijn. Men had Van Doesburg blijkbaar gevraagd het gemeentewapen van het dorp, een zwaan met een bundel pijlen, in de compositie te verwerken. Aldus geschiedde, maar Van Doesburg greep wel de kans aan om dit figuratieve deel te plaatsen in een zuiver geometrisch-abstract kader, waarbij de loodlijnen heel sec voor de geometrische ‘tekening’ zorgen. Deze compositie van geometrische vormen wordt wel in verband gebracht met Vilmos Huszárs *Schilderij (geel)* dat Van Doesburg sedert 1916 in zijn bezit had, maar ook met tekeningen van een bloemstillevens uit 1916 van hemzelf.¹

Theo van Doesburg en Helena Milius in het atelier aan het Kort Galgewater 3 te Leiden, 1918. ICN, Van Doesburg-Archief, schenking Van Moorsel

Glas-in-lood-compositie III

Theo van Doesburg, 1917. Glas-in-lood, 48,5 x 45 cm.
Eén van de vijf ramen voor een onderwijzerswoning van de architect Jan Wils in Sint Anthoniepolder.
STEDELIJK MUSEUM DE LAKENHAL, LEIDEN (bruikleen ICN, Amsterdam/Rijswijk, schenking Van Moorsel)

Noten

1. Els Hoek (red.), *Theo van Doesburg. Oeuvre-catalogus*, Centraal Museum Utrecht/Kröller Müller Museum Otterlo 2000, pp. 172-173
2. Carel Blotkamp e.a., *De beginjaren van De Stijl, 1917-1922*, Utrecht 1982, p. 12
3. Evert van Straaten, *Theo van Doesburg. Schilder en architect*, Den Haag 1988, pp. 24-27
4. Geciteerd in op.cit. (noot 1), p. 182
5. *Glas-in-lood-compositie VIII*, 1918-1919, 34,5 x 81,5 cm (twee exemplaren), en *Glas-in-lood-compositie IX*, 1918-1919, 34,5 x 86,5 cm, Stedelijk Museum De Lakenhal, Leiden (bruikleen ICN, Rijswijk, schenking Van Moorsel)

De burgemeester was zo verguld met het raam dat Van Doesburg even later ook de opdracht kreeg de vier bovenlichten in glas-en-lood te ontwerpen. Deze zijn geheel abstract, hoewel de oorspronkelijke aanleiding in de visuele werkelijkheid lijkt te liggen: het motief is door Carel Blotkamp omschreven als 'gestileerde zwanen'.² Evert van Straaten identificeerde het motief als een fragment van een zittende vrouwenfiguur op een tekening uit 1917.³ In elk raam komt hetzelfde motief twee maal voor. Daarbij is het één keer 180° gedraaid, zodat het motief linksonder, rechtsboven wordt herhaald. Elk raampje is als geheel gespiegeld ten opzichte van het ernaast liggende raampje. Ze verschillen onderling van kleur maar vormen tezamen wel één geheel. Van Doesburg was zowel tevreden met de ramen als met de samenwerking. *Zowel de architect als de uitvoerder begrijpen wat ik wil, schreef hij op 9 mei 1917 aan zijn vriend Antony Kok, en werken mij zeer in de hand. Dat is prettig.*⁴

VEREENVOUDIGING VAN KLEUR EN VORM

De toepassing van beeldende kunst in de architectuur had de interesse van menig avant-gardistische kunstenaar. In

het bijzonder stond glas-in-lood bij de avant-garde in deze jaren zeer in de belangstelling als een vorm van monumentale schilderkunst. Zo had Bart van der Leck (1876-1958) in 1914-1915 een groot glas-in-loodraam gemaakt voor het kantoor van de firma Müller & Co te Den Haag, een werk dat veel indruk maakte. Voorts publiceerde Van der Leck in diezelfde jaren twee invloedrijke artikelen waarin hij het verschil tussen architectuur en schilderkunst nader formuleerde. Van Doesburg raakte ook zeer onder de indruk van Van der Lecks methode van het zogenaamde 'doorbeelden': de oorspronkelijke natuurlijke voorstelling wordt steeds verder geabstraheerd totdat er uiteindelijk alleen verticale en horizontale rechthoeken overblijven. Deze stilistische ontwikkeling naar vereenvoudiging van kleur en vorm en terugdringing van de perspectivische ruimtewerking werd bij Van der Leck sterk bepaald door zijn streven naar een monumentale schilderkunst. Van Doesburg zou dit proces ook toepassen, onder andere in zijn glas-in-loodramen. Typerend voor Van Doesburg is de belangrijke rol die hij daarbij aan beweging toekent. Niet alleen wordt de oorspronkelijke natuurlijke voorstelling 'doorgebeeld' tot een abstract motief, maar als vaker terugkerend motief wordt dit geroteerd, zodat er tevens een dynamisch ritme ontstaat.

De ramen voor de woning in Broek in Waterland zijn Van Doesburgs eerste twee glas-in-loodopdrachten. In de daaropvolgende jaren volgden er meer. Het Stedelijk Museum De Lakenhal bezit drie glas-in-loodramen die Van Doesburg ontwierp als bovenlicht boven de voerdeuren van huizen van J.J.P. Oud in de Rotterdamse wijk Spangen (1918-1919).⁵ Het abstracte motief hierop is een 'doorbeelding' van Van Doesburgs uitzicht vanuit zijn atelier aan het Kort Galgewater in Leiden. Voorts bezit het museum *Glas-in-lood-compositie III*, een van de vijf ramen voor een huis in Sint Anthoniepolder ontworpen door de architect Jan Wils (1917). In dit laatste raam komt Van Doesburgs belangstelling voor beweging sterk naar voren: het in elk segment terugkerende abstracte motief – een 'doorbeelding' van een schaatsenrijder – heeft Van Doesburg steeds een kwartslag gedraaid zodat er een roterende beweging ontstaat.

Tezamen met de nieuwe aanwinst kan het museum nu bogen op een representatieve collectie glas-in-lood van Theo van Doesburg uit zijn Leidse periode. Hierin komen Van Doesburgs ideeën over toepassing van beeldende kunst binnen de architectuur – die hij zijn leven lang bleef ontwikkelen – goed naar voren. De ramen zijn inmiddels gerestaureerd door de firma Bogtman te Haarlem. Vermoedelijk werden ze hier ook indertijd vervaardigd. ♦

Doris Wintgens Hötte